

Recenzie

Gabriela Lubelcová: Kriminalita ako spoločenský fenomén: Úvod do sociologicky orientovanej kriminológie

VEDA, Bratislava 2009, 212 s., ISBN 978-80-224-1051-9

Kriminalita sa stala všadeprítomným fenoménom a v našich zemepisných šírkach priam príznakom nového milénia s dosť hmatateľnými dôsledkami na život v spoločnosti a kvalitu života jednotlivcov. Vývoj v tejto oblasti nie je priaznivý a trendy sa javia ako dlhodobé. Rastie najmä počet a závažnosť trestných činov spáchaných mladistvými, ale aj deťmi. Významne narastá podiel násilných trestných činov medzi rodinnými príslušníkmi. Prečo je to tak a čo sa s tým dá robiť? Monografia Gabriely Lubelcovej *Kriminalita ako spoločenský fenomén: Úvod do sociologicky orientovanej kriminológie*, ktorú vydalo vydavateľstvo Veda v Bratislave v roku 2009, sprostredkovať bohatstvo a interpretačný potenciál sociologických teórií a vyplňa určitú medzeru v oblasti odborných publikácií. Zameraná je predovšetkým na otázky etiológie kriminality v kontexte aktuálneho vývoja na Slovensku, ako aj vývojových trendov tzv. západných spoločností. Autorka upozorňuje na „metodologickú výzvu – oddelovať úroveň štatistickej, funkcionálnej a kauzálnej analýzy, ktorá sa vo výskumoch často nerešpektuje“. (s. 8) Kladie si za úlohu odhaliť spleť a zdanlivo samozrejme väzby medzi determinantmi kriminality. Významné je tiež to, že identifikuje a objasňuje rozdiel medzi sociálnou podmienenosťou kriminality a spoločenskou podmienenosťou kriminality. Kriminalitu a problémy súčasných spoločností rámčuje koncept postmodernity. Kriticky reflektuje a koriguje zaužívané a niekedy zjednodušené predstavy o „sociálnych príčinách kriminality“ a „typických“ páchatel'och. Dovolím si tvrdiť, že ide o publikáciu podnetnú v mnohých smeroch.

Publikácia pozostáva z úvodu, štyroch ťažiskových kapitol (*Vymedzenie kriminality, Etiológia kriminality, Fenomenológia kriminality, Interpretácia a syntéza*), záveru a *Resumé* v anglickom jazyku.

Prvá kapitola je venovaná vymedzeniu kriminality. Zaradenie tejto kapitoly je veľmi užitočné nielen didakticky, ale najmä metodologicky, keďže kriminalita je tradične predmetom skúmania viacerých vedných disciplín, z ktorých každá si všima jej určité atribúty uchopiteľné jej poznávacími nástrojmi.

V tejto oblasti je situácia na Slovensku príznačná tým, že v kriminológii dlhodobo dominoval normatívny prístup na úkor kritického a empirického. Kriminológia sa na Slovensku pestovala dlhodobo v rámci, ba priam na okraji trestnoprávných disciplín, pričom dlhodobo absentuje samostatné vedeckovýskumné pracovisko (na zriadenie takejto špecializovanej inštitúcie apelujú tiež poprední odborníci na trestné právo Milan Čič a Yvetta Turayová v monografii *Zločin a spoločnosť*, Veda: Bratislava 2009). G. Lubelcová konštatuje, že interpretáciu kriminality pred rokom 1989 deformovali spoločensko-politické podmienky, ktoré z ideologických dôvodov nepripúšťali spoločenskú determináciu kriminality a vytlačali ju do podoby individuálneho zlyhania. Tým bola problematika etiológie kriminality dlhodobo zatláčaná do úzadia. Autorka preto kladie vedľa seba sociálno-etické, trestnoprávne a sociologické vymedzenie kriminality s dôrazom na ich metodologické prednosti a limity pri objasňovaní príčin

kriminálneho správania. Takto si vytvára východisko pre sociologické uchopenie kriminality ako modality sociálneho správania, čo umožňuje jemnejšie odlíšiť jeho jednotlivé varianty a ich nositeľov s implikáciami pre uvažovanie o etiológii a spoločenskej kontrole kriminality.

Nadväzujúca kapitola je venovaná teóriám vysvetľovania kriminality. Predstavuje prehľad vývoja etiologických perspektív, venuje sa tiež otázkam klasifikácie a systemizácie teoretických prístupov k etiológii kriminality, čím významne prispieva k osvetleniu základných teoretických otázok súčasnej kriminológie. Predovšetkým však systemizuje sociologické poznanie vo vzťahu k *sociálnej* podmienenosti kriminality a približuje všetky významné prístupy k problematike vrátane tých najnovších, kriticky prehodnocuje prednosti a nedostatky jednotlivých koncepcií. Významným prínosom je dôsledné priblíženie presahov jednotlivých etiologických koncepcií do stratégií spoločenskej kontroly kriminality. Osobitnú subkapitolu (s. 104-120) autorka venovala *spoločenskej* podmienenosti kriminality. Kriminalita tu je predstavená ako dôsledok hlbinných premien súčasnej spoločnosti, ktoré prebiehajú tak v rovine hodnotovo-normatívnej, ako aj sociálno-organizačnej. Koncept postmodernej spoločnosti je priblížený prostredníctvom príspevkov Z. Baumana, A. Giddensa, M. Maffesoliho, E. Hobsbawma a J. Younga. Tieto pokladá za vhodný zdroj inšpirácie pre kriminologickú analýzu spoločenskej podmienenosti kriminality: individualizácia životných štýlov, fragmentárnosť sociálneho sveta, problematika sociálnej identity, individualizácia sociálneho konfliktu, sociálna exklúzia a meniaci sa charakter diferenciácie sociálnej štruktúry sú niektorými z atribútov súčasnosti, ktorú prežívame a ktorá tvorí nezanedbateľný explanačný rámec sociologickej interpretácie kriminality. Toto premostenie medzi kriminalitou a teóriou spoločnosti poskytuje čitateľovi komplexnejší pohľad na spoločnosť, do ktorého kriminalita (žiaľ) taktiež patrí. Záver druhej kapitoly približuje paradigmálny posun v kriminológii v prístupoch k príčinám a kontrole kriminality. Uvedená kapitola tvorí pevný odrazový mostík k analýze a interpretácii rozsahu a foriem kriminality v súčasnosti.

Tretia kapitola nazvaná *Fenomenológia kriminality* sa v úvode venuje metodologickým otázkam zisťovania a merania kriminality, druhom a spoľahlivosti údajov a tiež metodologickým aspektom medzinárodných porovnávaní (cross-national comparison). Ďalšie pasáže približujú stav, štruktúru a trendy vo vývoji kriminality v medzinárodnej perspektíve, v európskom priestore a na Slovensku, sú bohato dokumentované tabuľkami a grafmi. V kapitole sú konfrontované údaje získané rôznymi metodikami, čo zvyšuje možnosti aj hodnotu vykonaných analýz. Cieľom bolo zhromaždiť dostatočne overené empirické dáta na analýzu stavu a vývojových trendov kriminality. G. Lubelcová tiež predstavuje analýzu a interpretáciu kriminality na Slovensku a jej vývojových trendov na základe vlastnej dlhoročnej výskumnej činnosti, ktorú môžeme pokladať v určitých oblastiach za priekopnícku. Spomeňme napríklad komparatívny empirický výskum ženskej väzenskej populácie realizovaný v roku 2003 v spolupráci s Katedrou teórie práva Právnickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne. Práve problematika ženskej kriminality v slovenskom odbornom diskurze trpí (na rozdiel od iných európskych krajín) poddimenzovanosťou a marginalizáciou. Osobitná pozornosť je venovaná ďalej kriminalite detí a mladistvých a regionálnej diferenciácii kriminality. Je potrebné vyzdvihnúť štatistické vyhodnotenie dát a testovanie získaných výsledkov, čo zvyšuje validnosť získaných poznatkov. Sociologická interpretácia sa ukázala ako mimoriadne

zaujímavá a prínosná najmä v časti venovanej typológii páchatel'ov kriminality, keď empirické údaje umožňujú konštruovať profily súčasného páchatel'a (tiež s ohľadom na určité typy kriminálneho správania) a korigovať stereotypné či zjednodušené uvažovanie o obraze „typického páchatel'a“. Naznačuje aj ďalšie možnosti výskumu v tejto oblasti a implikácie pre prax.

V poslednej kapitole G. Lubelcová predkladá syntézu poznatkov o kriminalite v kontexte vývoja slovenskej (ale i širšie súčasnej) spoločnosti, dôsledne rešpektujúc metodologický postulát komplementarity subjektívneho a objektívneho. Na jednej strane kriminálne a deviantné správanie predstavujú modalitu sociálneho správania človeka, na strane druhej kriminalita vystupuje ako určitý indikátor stavu súčasnej spoločnosti. Je potrebné zdôrazniť zadefinovanie kriminality ako sociálneho javu vyskytujúceho sa v každej spoločnosti, teda nie ako produkt individuálnej nedostatočnosti a zlyhania. Významný prínos monografie vidíme tiež v tom, že sa autorka pokúsila o veľmi náročnú úlohu stanoviť diagnózu stavu súčasnej slovenskej spoločnosti z hľadiska viacerých atribútov. Zameriava sa na normatívno-hodnotový rozmer, ako aj na kontext zmien sociálnej štruktúry. Kriticky približuje a prehodnocuje procesy modernizácie, kultúrnej difúzie, transformácie, individualizácie a ich súvislosti a dôsledky pre slovenskú spoločnosť, najmä procesy sociálnej exklúzie, ktoré konfrontuje s konceptom životných šancí R. Dahrendorfa. Osobitnú pozornosť venuje analýze a interpretácii súbehu transformácie spoločnosti a rastu kriminality v skúmanom období (1988 – 2007). Autorka predkladá rad argumentov, ktoré potvrdzujú, že dynamika štrukturálnych zmien v slovenskej spoločnosti pôsobí ako jeden z významných makrospoločenských faktorov ovplyvňujúcich štruktúru a dynamiku kriminality na Slovensku, zároveň však upozorňuje, že nie je jediným. Mechanizmy vplyvu sociálnych podmienok na kriminalitu sú zložité, pričom prezentované výsledky potvrdzujú význam sociálnej väzby v spoločnosti, ktoré zdôrazňujú E. Durkheim (konceptia solidarity), T. Hirschi (konceptia sociálneho puta) či D. Alijevová (konceptia zbežvýznamňovania). Autorka vyvodzuje niekoľko záverov pre stratégiu regulácie kriminality, ktorú vidí v skutočnej, nielen proklamatívnej tvorbe a realizácii preventívnych stratégií (voči dominujúcim represívnym stratégiám v súčasnosti) a v úzkej previazanosti prevencie kriminality s programami a nástrojmi sociálnej politiky. Upozorňuje na nevyhnutnosť systémového prepracovania nových životných šancí a jej rozhodujúci vplyv na zmierňovanie negatívnych následkov transformácie spoločnosti, ktoré sa prejavujú v náraste sociálnej patológie.

Vyvrcholením monografie je vlastná syntéza etiologického prístupu ku kriminálnemu správaniu, ktoré predstavuje *konceptia sociálneho ukotvenia*. Hoci medzi sociálnymi javmi ako chudoba, nezamestnanosť a pod. analýzy vykazujú s kriminalitou štatistické korelácie, G. Lubelcová pokladá priamočiaru interpretáciu nepriaznivej sociálnej situácie ako príčinu kriminality za príliš zjednodušujúcu, zavádzajúcu a nesúcu riziko potenciálnej stigmatizácie nezamestnaných a chudobných ako spoločensky nebezpečných outsiderov. Pre autorku je neprijateľná interpretácia sociálnej podmienenej deviantného a kriminálneho správania ako hľadania parciálnych faktorov, ktoré spôsobujú správanie odkláňajúce sa od normy. Znamená to, že programy prevencie kriminality vychádzajúce z takýchto chybných či neúplných premís by sa mohli fatálne minúť účinkom. Vzhľadom na potrebu zohľadniť komplexnosť faktorov podmienajúcich kriminalitu, ako potvrdzujú empiricky aj teoreticky podložené zistenia zhromaž-

dené v monografii, G. Lubelcová formulovala pôvodnú koncepciu *sociálneho ukotvenia človeka* ako východiska pre konceptualizáciu kriminality ako modality sociálneho správania človeka, ktorú tiež znázornila graficky. Konceptuálna schéma zdôrazňuje organické začlenenie jednotlivca do spoločenského kontextu, v ktorom sa tvorí sieť sociálnej determinácie jeho konania vrátane konania deviantného a kriminálneho. Rozhodujúce determinanty sociálnej etiológie kriminality predstavujú spoločenské hodnoty, sociálne normy a sociálne vzťahy. Štrukturálne úrovne predstavujú jednotlivec, rodina, komunita, sociálne skupiny a spoločnosť. Spoločenské prostredie je štruktúrované a hierarchicky usporiadané, čo je znázornené v podobe sústredných kruhov okolo jednotlivca, reprezentujúcich mikro-, mezo- a ja makrorovinu. Zároveň G. Lubelcová zdôrazňuje relatívnu autonómnosť parciálnych sociálnych prostredí človeka. Zdrojom prosociálneho správania človeka ako takého je podľa nej sociabilita. Mechanizmus sociálneho ukotvenia autorka vymedzuje ako súbor väzieb a významov, ktorým sa človek orientuje k spoločenskému celku (spravidla sprostredkované cez bezprostredné sociálne prostredia). Tento mechanizmus je však dvojsmerný. Na jednej strane je to povedomie spoločenského kontextu sociálneho aktéra (reflektované aktérom), vyjadruje vedomie sociálnej príslušnosti a zodpovednosti, akceptáciu hodnôt a noriem ako regulátorov sociálneho konania. Absencia, nejasnosť a difúzia základných hodnôt podobne ako noriem vedú k strate orientácie človeka v spoločenskom priestore, oslabujú jeho sociálne ukotvenie a sú zdrojom príklonu k deviantnému správaniu. Na druhej strane sociálne ukotvenie je výrazom spoločenského ukotvenia a akceptácie jednotlivca, je priestorom životných šancí a príležitostí, tento rozmer zahŕňa spoločenský ohlas spôsobu výkonu jeho seberealizačných aktivít. Je to tiež priestor, ktorý spoločenský kontext otvára pre „ozmyslenie“ života človeka. Nepriaznivá podoba sociálneho ukotvenia v tejto rovine je blízka koncepcii sociálnej exklúzie. Zbežovýznamnenie, absencia sociálneho uznania môže byť takisto zdrojom deviantného správania. Mechanizmus sociálneho ukotvenia sa realizuje cez základné seberealizačné aktivity človeka, ktoré spravidla nadobúdajú podobu sociálnych rolí.

Táto posledná kapitola je „čerešničkou na torte“. Krok za krokom, argument za argumentom je v knihe približovaná súčasná podoba kriminality a tiež možnosti jednotlivých etiologických teórií. Práve v tejto poslednej kapitole je naplno využitý potenciál sociologického prístupu ku kriminalite – originálny koncept sociálneho ukotvenia. Tento pretavuje existujúce sociologické poznanie do etiologického modelu kriminálneho správania, ktorý je premostením medzi kriminológiou a všeobecnou teóriou spoločnosti.

Pre zhodnotenie prínosu recenzovanej práce je potrebné poukázať na autorský zámer – priblížiť sociologický spôsob interpretácie kriminality ako zložitého, multidimenzionálneho spoločenského javu. Výsledkom je systematická publikácia zameraná prioritne na príčiny kriminality a v druhom slede na možnosti jej spoločenskej kontroly optikou sociológie. Práca vychádza zo štrukturálneho rozčlenenia kriminologického skúmania na oblasť fenomenológie kriminality (deskripcia a analýza javových prejavov kriminality), etiológie kriminality (interpretácie podmienenosti kriminálneho správania) a oblasť spoločenských stratégií regulácie kriminality. Pre autorku predstavuje kriminalita určitý lakmusový papierik, ukazovateľ meniaceho sa charakteru súčasnej spoločnosti a najmä jej väzieb, spojitosti, súdržnosti. Predkladané tvrdenia sú podložené argumentmi z oblasti empirických zistení (z ktorých mnohé sú výsledkom

dlhoročnej výskumnej činnosti autorky) aj teoretických sociologických poznatkov, rozsiahla bibliografia potvrdzuje dôkladnosť a dôslednosť, s ktorou autorka pristúpila k problematike. Ak predpokladáme, že vedecké poznanie v spoločenských vedách a osobitne v sociológii je kumulatívne, že veda má predstavovať (slovami Guillerminy Jasso) „stock of reliable knowledge“, monografia Gabriely Lubelcovej tento ideál nepochybne naplňa. Prináša poznatky viacerých empirických zistení charakterizujúcich určitú etapu vývoja slovenskej spoločnosti a jeho sociálne a spoločenské súvislosti a determinanty vo vzťahu ku kriminalite. Pútavým spôsobom približuje množstvo zásadných poznatkov z oblasti kriminológie, ako aj všeobecnej teórie spoločnosti. Kriticky rozpracúva viaceré aktuálne témy, ktoré rezonujú v zahraničnej odbornej literatúre a prináša vlastnú *konceptiu sociálneho ukotvenia*. Významné je rozlišovanie sociálnej a spoločenskej podmienenosti kriminality. Kým pojem *spoločenská podmienenosť* kriminality zahŕňa celé spektrum vplyvov spoločenského rámca, pojem *sociálna podmienenosť* je užší a vzťahuje sa na bezprostredné podmienky života jednotlivcov a sociálnych skupín, t.j. na prostredie, v ktorom sa realizuje každodenný život. Toto rozlišovanie nie je len formálne, avšak má praktický význam ako epistemologická pozícia pri skúmaní kriminality. Autorka identifikovala rad závažných negatívnych vplyvov súčasného spoločenského vývoja a formulovala viaceré odporúčania pre stratégiu regulácie kontroly kriminality, ktoré vidí najmä v reálnej tvorbe preventívnych programov v úzkej nadväznosti na programy sociálnej politiky. Osobitne treba vyzdvihnúť prehľad metodologických postupov v kriminológii, ich gnozeologických obmedzení. Práca je bohatá na explanačné schémy, tabuľky a grafy, čo spolu s menným registrom zvyšuje prehľadnosť a komfort čitateľa. Predstavuje významný a podnetný príspevok sociológie k problematike kriminality ako významnému spoločenskému problému. Systematickosťou, názornosťou a zrozumiteľnosťou výkladu má potenciál osloviť popri sociológoch aj široký okruh čitateľov z rozmanitých disciplín vied o človeku a spoločnosti.

Silvia Capíková